

De bezetting van Bandjermasin in februari 1942

J. J. Nortier

kolonel der infanterie b.d.

... de strijd tussen personen onderling was feller dan het gevecht tegen de vijand ...

Bandjermasin, de belangrijkste plaats op Nederlands-Borneo, was tevens het bestuurs- en handelscentrum van Oost- en Zuidoost-Borneo. De stad is omgeven door moerassen en ligt op het driehoekige eiland Tatak, dat wordt gevormd door de rivieren de Kween (ook wel Koejin of Kwien genoemd) in het noorden, de Martapoera in het zuiden en de brede Barito in het westen. Een waterrijk gebied; zelfs de stad wordt door kanalen in een aantal eilanden verdeeld. Bandjermasin bevindt zich in feite op een modderplaat van de Baritodelta. Niet voor niets is de naam afgeleid van „banjoe asin”, wat brak of zout water betekent. De meeste huizen waren op palen gebouwd. Volgens gegevens van 1930 telde de plaats rond 66.000 inwoners, waarvan ongeveer 950 Europeanen, 5014 Chinezen en 1915 andere Vreemde Oosterlingen.

Bandjermasin in de jaren '30; gezicht op de Martapoerarivier

Bandjermasin was de zetel van de gouverneur van Nederlands-Borneo, tevens resident van de Zuider- en Ooster-Afdeling. Ten tijde van de Japanse inval werd deze functie vervuld door dr. B. J. Haga. Ook de territoriaal commandant Zuider- en Ooster-Afdeling, luitenant-kolonel H. T. Halkema, was hier gevestigd.

Op ongeveer 25 km ten zuidoosten van de stad lag het vliegveld Oelin. Die basis was voornamelijk bedoeld als tussenlandingsterrein op de route naar het noorden. Een tweede veld lag bij Kotawaringin op circa 350 km ten westen van Bandjermasin. Kotawaringin lag zo geïsoleerd dat begin januari 1942 levensmiddelen van Java moesten worden ingevlogen. Tijdens de oorlog diende het vliegveld als landingsmogelijkheid voor Lodestar-transportvliegtuigen op de vlucht van Java naar Samarinda II, het belangrijke vliegveld ten westen van Samarinda. Op omstreeks 180 km ten noorden van Bandjermasin

bevond zich de kleine strip Dajoe die alleen werd gebruikt door karteringsvliegtuigen van de Bataafse Petroleum Maatschappij (BPM).

Van de stad liep een verharde weg langs de Martapoerarivier naar Martapoera en een tweede weg naar Oelin. Beide wegen sloten aan op een in algemene zin noord-zuid lopende wegverbinding.

Bandjermasin was een typisch voorbeeld van de doorsnee-stad in de Buitengewesten, een kleine besloten Europese gemeenschap te midden van een andere wereld. C. van Heekeren beschrijft in zijn boek *Helden, hazen en honden, Zuid-Borneo 1942* (Bert Bakker/Daamen, Den Haag (1969)) het leven daar als volgt:

„In de voor Europeanen zo afmattende warmte en in een maatschappij, waar soms mensen een vooraanstaande positie innamen, waarvoor ze in hun eigen land niet in aanmerking zouden zijn gekomen, ontstonden grote conflicten door snelle geprikkeldheid en door een overdreven gevoel voor de eigen sociale positie. Dat neemt niet weg dat er hard gewerkt werd en door velen met grote toewijding en idealisme.”

In een dergelijke gemeenschap kunnen vooraanstaande personen elkaar niet ontlopen. Overal, zowel in als buiten de werksfeer, komt men elkaar tegen. Zelfs aanvankelijk kleine tegenstellingen groeien uit tot monsterachtige conflicten. De geschiedenis van Bandjermasin in oorlogstijd werd in het bijzonder bepaald door de grote controverse tussen de gouverneur en de territoriaal commandant. Dr. B. J. Haga, in mei 1943 met een aantal anderen door de Japanners geëxecuteerd, komt naar voren als een krachtige persoonlijkheid met grote kennis van zaken, een nauwgezet uitvoerder van de voorschriften, zelfbewust en niet vrij van ijdelheid.

Naast deze figuur stond sinds maart 1941 luitenant-kolonel H. T. Halkema, de territoriaal commandant, een officier die kon bogen op een goede staat van dienst. Bij het aanvaarden van zijn commando was hij 50 jaar oud, een leeftijd waarop men in het vooroorlogse Indië als een oude man werd beschouwd; onder normale omstandigheden zou hij op 31 januari 1942 pensioengerechtigd zijn. Hij had een zwakke gezondheid, leed aan reuma, was niet in staat grote spanningen te verwerken en kon zich slechts met moeite staande houden tegenover de gouverneur.

Al sinds de pacificatieperiode bestond er een tegenstelling tussen het Binnenlands Bestuur (BB) en het KNIL. Als gevolg van de politiek-politionele taak van het leger was men elkaar min of meer als concurrenten gaan zien. Het KNIL heeft altijd moeilijk kunnen verkroppen dat men in de politiek-politionele taak pas mocht optreden wanneer een BB-ambtenaar dat nodig oordeelde. Het leger was van mening dat daardoor veel te laat zou worden ingegrepen want dat de situatie inmiddels al zo ernstig zou zijn geworden dat met grote kracht diende te worden opgetreden. Die beroepsmatige controverse, versterkt door persoonlijke tegenstellingen, kwam te Bandjermasin overduidelijk aan het licht. Had in vreedstijd een ieder nog zijn eigen specifieke werkterrein gehad, na het afkondigen van de Staat van Oorlog en Beleg veranderde dat: de „koning van Borneo” werd toen in vele opzichten tweede man van de territoriaal commandant. De conflictstof lag voor het oprapen.

Opdracht en sterkte van het garnizoen

Luitenant-kolonel Halkema was weliswaar territoriaal commandant van de Zuider- en Ooster-Afdeling, maar een aantal garnizoenen van die residentie viel niet onder zijn bevelen. Ons bepalende tot de belangrijkste (en met weglating van kleine) posten had hij geen verantwoordelijkheid voor Samarinda II, Tarakan, Samarinda (aan zijn bevel onttrokken in december 1941) en Balikpapan. De oorlogstaak omvatte hoofdzakelijk de verdediging van de vliegvelden Oelin en Kotawaringin. Aangezien de sterkte bij lange na niet voldoende was voor de verdediging of beveiliging van een gebied dat enkele malen groter dan Nederland was, werd de bezetting van Kotawaringin in januari 1942 versterkt met tien brigades (eenheden van circa 17 man) uit Java.

Zoals gebruikelijk was voor de troepen in de Buitengewesten, moest worden overgegaan tot de guerrilla wanneer de hoofdopdracht niet langer uitvoerbaar was. De guerrillaopdracht werd overal gegeven zonder enige zin voor realiteit: men meende dat de guerrilla zo ongeveer hetzelfde was als het optreden van de vroegere verzetslieden tegen het Nederlandse gezag; voor de bijzondere eisen van deze strijdwijze had men

Stadsgezicht van Bandjermasin in de jaren '30

totaal geen oog. Luitenant-kolonel Halkema schreef daarover in zijn *Memorie* van 8 oktober 1946 (SK 7/38, Sectie Militaire Geschiedenis KL):

„Voorts bestond het plan, hetwelk zich eerst in oorlogstijd ontwikkeld had, om nadat Zuid-Borneo door de vijand zou zijn bezet, vanuit het binnenland (hierbij zou van de Soengei Barito worden gebruik gemaakt) een guerrillaoorlog tegen de bezetter in te zetten. Het territoriaal commando zou daarbij te Moearatewe worden gevestigd. Bij vernieling van het PTT station te Bandjermasin zou het PTT station op een vaartuig worden gemonteerd. Voor de gebeurlijke verplaatsing van de territoriale staf waren twee vaartuigen bestemd waarvan een hospitaalschip, beide voorzien van een radiozend- en ontvangapparaat.”

Bij de aanvang van de guerrillafase vertrok de gouverneur met zijn staf eveneens naar Moearatewe. De overige bestuursambtenaren bleven achter, in de hoop na een bezetting hun werk te kunnen voortzetten. Zowel de Nederlandse regering in Londen als die in Nederlands-Indië dachten dat het bestuur onder de Japanners zou blijven functioneren. De door de gouverneur-generaal jhr. mr. A. W. L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer gegeven opdracht op de posten te blijven, heeft vooral op Borneo een groot aantal levens geëist.

Alles bijeen beschikte de territoriaal commandant voor de uitvoering van zijn opdracht over

900 à 950 man, bestaande uit alle mogelijke categorieën: beroepsmilitairen, kortverbanders, landstorm- en dienstplichtigen, stads- en landwachten, gemilitariseerde veldpolitie. Hun bewapening was slecht, de hoeveelheid automatische wapens bedroevend klein, de verbindingen waren gebrekkig. Stads- en landwachten had men merendeels pas laat in 1941 opgericht. Verstrekking van kleding en uitrusting vond voor de posten buiten Bandjermasin eerst eind januari 1942 plaats. Eerste luitenant der militaire administratie H. G. J. de Leeuw vermeldde (SK 7/38):

„Sedert mei 1941 had Bandjermasin zijn stadswacht ter sterkte van een compagnie. Zowel commandovoering als training vormden één lange lijdensgeschiedenis. Landwachten waren opgericht te Kandangan, Barabai, Amoentai en Tandjoeng, maar deze waren praktisch ongeïfend, hadden weinig of niet geschoten (...) De militie was bewapend met de M 95, de stadswacht had een allegaartje van jachtgeweren.”

Met de plaatsen in de Hoeloe Soengei — de streek ten noorden van Bandjermasin — bestond een onbetrouwbare civiele telefoonverbinding. Radioverbinding was mogelijk met Dajoe, Tandjoeng, de kustwachten en Kotawaringin. Het vliegveld Oelin bezat een geïmproviseerde verplaatsbare radio.

Begin januari 1942 waren de troepen als volgt verdeeld.

Kotawaringin

Medio december 1941 werd reserve eerste luitenant W. J. J. van den Bosch commandant van de toen zeventien man sterke bezetting. In januari 1942 arriveerden de tien brigades uit Java onder bevel van onderluitenant G. T. C. Schoemaker. De luchtafweer bestond uit twee lichte mitrailleurs Lewis.

Dajoe

Een brigade en ongeveer 25 man gemilitariseerde veldpolitie onder bevel van reserve eerste luitenant W. M. J. van der Poel. Geen enkel automatisch wapen.

Tanahgrogot

Ongeveer zestig man onder bevel van eerste luitenant W. Michielsen. Hun opdracht luidde een vijandelijke opmars naar de Hoeloe Soengei te vertragen ingeval Tanahgrogot niet te houden was.

Amoentai en Barabai

In elke plaats drie brigades landwacht met merendeels jachtgeweren.

Kandangan

Drie brigades landwacht en 25 dienstplichtigen onder bevel van reserve eerste luitenant artillerie mr. D. E. P. Scholte.

Oelin

Een circa honderdvijftig man sterke compagnie van beroepsmilitairen en dienstplichtigen onder bevel van kapitein F. Bolderhey. Bij de compagnie waren ingedeeld de eerste luitenants W. K. Remmert en J. W. van Lingen. Oelin beschikte over twee mitrailleurs kaliber 7,7 mm en enkele dubbelmitrailleurs Lewis plus een paar pistoolmitrailleurs. Het aantal karabijnmitrailleurs was ver beneden de organieke sterkte.

Bandjermasin

Territoriale staf met onder andere kapitein W.

C. A. van Beek (adjutant) en eerste luitenant militaire administratie H. G. J. de Leeuw. De functie van plaatselijk militair commandant werd vervuld door kapitein J. H. van Epen (overleden in krijgsgevangenschap).

Een compagnie stadswachten en zes brigades dienstplichtigen waarvan twee brigades over vier kustwachten waren verdeeld. De stadswacht bezat twee overvalwagens (pantserauto's).

Bandjermasin voor de vijand verscheen

In heel Nederlands-Indië, iets wat zeker ook voor Nederland gold (geldt?), had men weinig notie van de moderne oorlog. Dat was een aan gelegenheid van de gewapende en geüniformeerde macht. De rest van de bevolking, zowel Nederlanders als Indonesiërs, stond langs de zijlijn. De Indonesische bevolking voelde zich totaal niet bij de oorlog betrokken. Het Nederlandse deel applaudisseerde of jammerde al naar gelang het verloop van de strijd. Op 8 december 1941 te 07.00 Javatijd, maakte de gouverneur-generaal over de radio de oorlogsverklaring van de Nederlandse regering bekend. De proclamatie eindigde met de woorden: „De Nederlandse regering aanvaardt de uitdaging en neemt tegen het Japanse Keizerrijk de wapenen op.” Zelfs tegen de achtergrond van die tijd doen deze woorden sterk denken aan een riddertoernooi met toeschouwers.

Na het uitbreken van de oorlog werd Bandjermasin een dode stad. De meeste Europese vrouwen en kinderen vertrokken naar het „onneembare bastion” Java. De Chinezen verdwenen, de meeste winkels gingen dicht.

Gouverneur Haga stelde een soort burgerdienstplicht voor de achtergebleven vrouwen in. Volgens van Heekeren, in *Helden, hazen en honden*, volgde een fel protest. Men wees de gouverneur op

... het krankzinnige van de toestand, waarbij alles zou wegtrekken (de guerrilla, JN) en waar, bij de komst van de Japanners, dat aantal vrouwen aan die „heren” op een presenteerblaadje zou worden aangeboden, aangezien hij – de gouverneur – hun zelfs de mogelijkheid ontnam maatregelen te treffen om een goed heenkomen te zoeken. Maar de gouverneur vond dat er mensen moesten zijn om de gewonden te verplegen.”

Na 8 december kreeg commissaris van politie C. H. Groen, hevige conflicten met de gouverneur. Op 19 december 1941 werd hij daarom uit zijn functie ontheven waarna hij hoofd van de lucht-beschermingsdienst werd.

Luitenant-kolonel Halkema vestigde zijn commandopost in Grand Hotel Bandjermasin. Men kan zich wel een betere locatie denken dan deze plaats waar iedereen in en uit liep. Majoor A. Doup, een sinds april 1940 gepensioneerde officier die werkzaam was bij de rubberrestrictielingen van de topografische dienst, bezocht Halkema tijdens de Kerstdagen. Hij vond (SK 7/36) dat de territoriaal commandant

... „zeer nerveus was geworden; hij klaagde over reumatiek, was op vegetarisch dieet gesteld en nam aan tafel na elke maaltijd medicijnen. Bij mijn afscheid kreeg ik de indruk dat hij somber gestemd was.”

Geen man dus voor het voeren van een oorlog met weinig kans op succes, en zeker geen persoon voor de moeilijke guerrillastrijd.

Op 1 februari 1942 kreeg Halkema bericht uit Tanahgrogot dat de vijand met een sterkte van circa duizend man in de Adangbaai was geland. De bezetting daar week in westelijke richting uit. De territoriaal commandant vroeg toestemming met de vernielingen in het noorden van de Hoeloe Soengei te beginnen. Nadat op 4 februari de vijand bij Moeara Oeja was gesignaleerd, besloot hij tot het uitvoeren van de vernielingen bij Tandjoeng, Amoentai en Barabai. Hevige onenigheid met de gouverneur volgde. In Indië waren de strategische vernielingsplannen opgesteld door de Staats Mobilisatie Raad, een civiele instantie. De gouverneur van Borneo was uiteraard sterk bij het opmaken van de plannen betrokken geweest. Eerst na mobilisatie werd het vernielingspersoneel, voor het grootste deel bestaande uit burgertechnici, gemilitariseerd en deze mensen kwamen onder bevel van de militaire commandanten. Dikwijls waren op minder zinvolle wijze objecten aangewezen voor vernieling. De uitgevoerde vernielingen hebben het Japanse offensief geen enkele vertraging bezorgd. Behalve voor de strategische vernielingen was de militaire commandant natuurlijk eveneens verantwoordelijk voor de aanvullende tactische vernielingen in het kader van zijn operatieplannen. Enerzijds ontbraken hem daarvoor

gewoonlijk de nodige springmiddelen en anderzijds werden de vernielingen dikwijls gesteld zonder daarvan tactisch gebruik te maken door het voeren van een verdediging of vertraging ter plaatse.

Gouverneur Haga meende dat de vernielingen te vroeg werden uitgevoerd. Hij vond dat het economische leven in de Hoeloe Soengei daardoor volkomen werd ontwricht en dat de bevolking niets van de maatregelen begreep nu er nog geen vijand te zien was. Door het optreden van de territoriaal commandant achtte hij het vertrouwen van de bevolking in de Nederlandse regering ernstig aangetast.

De legercommandant, luitenant-generaal H. ter Poorten, verduidelijkte dan ook achteraf, in een persoonlijke brief van 9 november 1949 aan Halkema (SK 7/29):

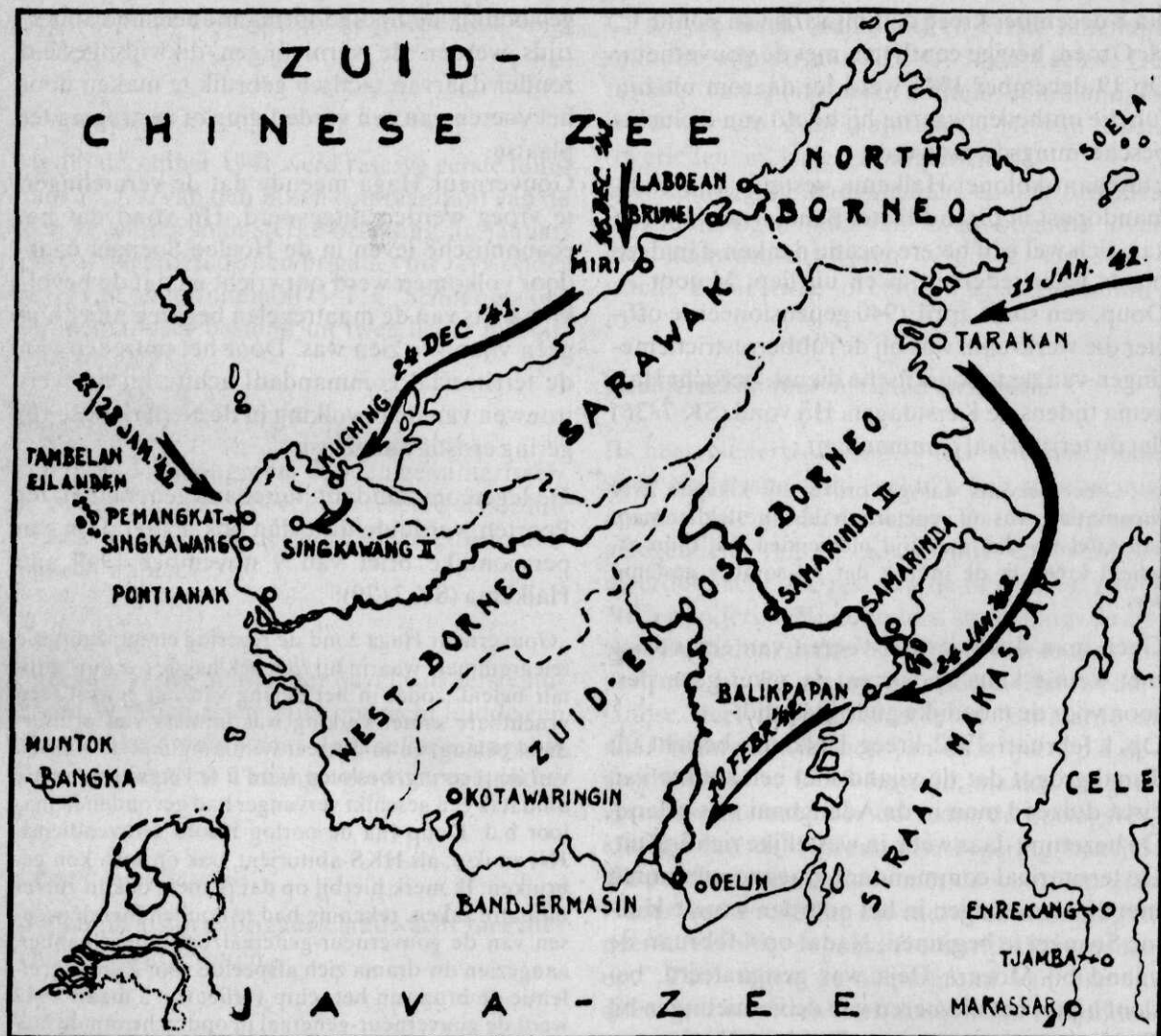
„Gouverneur Haga zond de regering en mij een serie telegrammen, waarin hij zich beklagde over uw militair beleid, zodat in het belang van het gewest (een vruchtbare samenwerking was immers van primordiaal belang) en in overeenstemming met de wensen van de regering, besloten werd u te vervangen, mede omdat ik een geschikt vervanger had gevonden in majoor b.d. Doup (na de oorlog Hoofd Gravendienst, JN) en ik u, als HKS-abituriënt, ook op Java kon gebruiken. Ik merk hierbij op dat ik toen, ook in zuiver militaire zaken, rekening had te houden met de wensen van de gouverneur-generaal/opperbevelhebber, aangezien uw drama zich afspeelde voor Zijne Excellentie de brug van het schip verliet (op 3 maart 1942 werd de gouverneur-generaal in opdracht van de Nederlandse regering ontheven van het opperbevelheerschap over de strijdkrachten, JN). Ik zond u dus telegrafisch opdracht u naar Java te begeven en wel met hetzelfde vliegtuig dat uw opvolger te Bandjermasin zou afzetten.”

Voor luitenant-kolonel Halkema op Java aankwam zou er echter nog heel wat gebeuren.

Het Japanse operatieplan

Het *Operation Record Bandjermasin Invasion* (Japanse bron, SK 7/39) gaf omtrent het operatieplan het volgende aan.

„Immediately after the capture of Balikpapan on 26 January the 56th Mixed Infantry Group (Sakaguchi Detachment) was ordered to complete the occupation of Dutch Borneo by invading Bandjermasin, its capital. During the Balikpapan operation and after the occupation of the city, every effort was made to gather

Overzichtskaart van Borneo (thans Kalimantan) met Japanse aanvallen; het enorme Nederlandse gebied werd verdedigd door totaal circa 4700 man! (linksonder Nederland op gelijke schaal)

information concerning the Balikpapan area from Japanese residents, natives and prisoners of war (een bewijs dat de Japanners niet alles wisten en niet elke Japanse kapper een vermomd kolonel van het Keizerlijke Leger was, JN). Reconnaissance of that area was made by the naval air unit. It was necessary to capture Bandjermasin as quickly as possible in order to secure its airfield for fighterplanes scheduled to participate in the Java Operation. It was also necessary to establish peace in Southern Borneo. Heavy transport losses had been incurred during the Balikpapan operation and it was felt that even heavier losses would be suffered if Bandjermasin was attacked from the sea as it was close to the Dutch operational bases in Java and enemy bombers were active in the area. This (together with the fact that the navy, being engaged with the in-

vasion of Ambon (landing op 31 januari. JN) and Makassar (landing 9 februari. JN), was unable to provide sufficient escort) made it advisable to attack as much as possible overland. Other deciding factors in the decision to attack overland were: the river south near Bandjermasin is shallow making it impossible to take transports up the river (de stad was alleen bij vloed voor grotere schepen bereikbaar, JN) and the Japanese forces had gained selfconfidence in land combat during the Tarakan and Balikpapan operations (dit werpt een ander licht op een tweede mythe, namelijk dat de Japanners doorgewinterde gevechtssoldaten met veel ervaring waren, JN). It was decided that Group Headquarters would not participate directly in the Bandjermasin operations but instead would remain in Balikpapan and assume operational command of the mopping up operations in the Sanga Sanga area (Samarinda, JN) and prepare for the invasion of Java. Transports that had been used in the Balikpapan operations were to be sent to Palau Island to refuel and prepare for the Java Operation after they had

transported the main force (to be called the Land Drive Unit) from Balikpapan to Tanahgrogot. After landing at Tanahgrogot, the Land Drive Unit was to proceed overland while elements (to be called the Sea Drive Unit) were to conduct an amphibious operation by landing craft, landing at point approximately 80 kilometres south east of Bandjermasin. The forces were to coordinate surprise attacks on Bandjermasin and capture the town. In order to keep the plan secret, sea transportation was to be carried out only at night. The attacking force, after achieving its primary objective, was to gradually turn over guard duties and administrative details to the naval units and proceed with the preparations for the invasion of Java."

Volgens dezelfde bron bestond de Land Drive Unit uit:

- Colonel Kyohei Yamamoto, commander.
- 146th Infantry Regiment less 1st and 2nd Battalion.
- One artillery battery.
- One engineer company less a platoon.
- Medical Unit.
- One transport company.

De Sea Drive Unit was als volgt samengesteld:

- Captain Yoshibumi Okamoto, commander.
- One infantry company.
- One engineer platoon.
- One independent engineer platoon.
- One radio squad.

De Land Drive Unit kreeg opdracht in de avond van 30 januari 1942 Balikpapan te verlaten en voor het aanbreken van de dag op 31 januari bij Tanahgrogot te landen. In algemene zin moest vervolgens ten westen van het Meratoesgebergte worden aangevallen door de vlakte waarin de stad ligt.

"Elements were to advance along a route south of the main force's advance to the Bandjermasin plain. The main unit was then to advance swiftly to the south, without waiting for the concentration of the entire strength, in order to prevent the retreating enemy from destroying the bridges. When attacking Bandjermasin, efforts were to be made to launch a joint attack with the Sea Drive Unit.

Nine days field rations were to be carried by each man and, as far as possible, all other provisions were to be obtained from the country."

De Sea Drive Unit diende een aantal dagen voor de Land Drive Unit uit Balikpapan te vertrekken. Deze gevechtsgroep werd vervoerd met landingsvaartuigen die hun bewegingen zo ge-

heim mogelijk moesten uitvoeren. Men verplaatste uitsluitend bij duisternis.

"Craft entering the rivers were to be carefully concealed along the riverbanks during the daylight hours and troops were to rest in the forests to be completely hidden from aerial observation. In order to enable the movement to pass safely through the strait west of Laoet Island and also to support the rations of the unit, a night attack was planned against Kotabaroe on Laoet Island. Military supplies were to be captured and intelligence gathered.

After reaching their designated landing, the troops were to obtain rations from local sources. After landing the unit was to advance as rapidly as possible to the Martapoera airfield (Oelin, JN) and capture it."

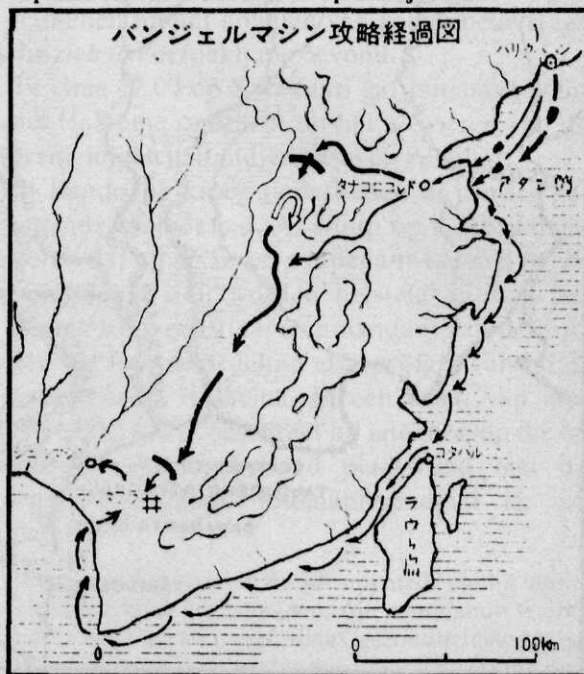
Na de verovering van Bandjermasin:

"The commander of the Land Drive Unit was to assume command of the Sea Drive Unit as early as possible (...) and every effort was to be made to mop up the enemy and to repair and secure the airfield. Immediately after the Naval Unit arrived, it was to take over guard duties as well as to assume responsibility for administrative matters and captured military supplies."

De bezetting van Bandjermasin

Na de val van Tarakan (12 januari 1942) verschenen bijna dagelijks vijandelijke vliegtuigen boven Zuidoost-Borneo. Het vliegveld Oelin en het veldje bij Dajoe werden gemित्रailleerd en

Japanse schets van de aanval op Bandjermasin

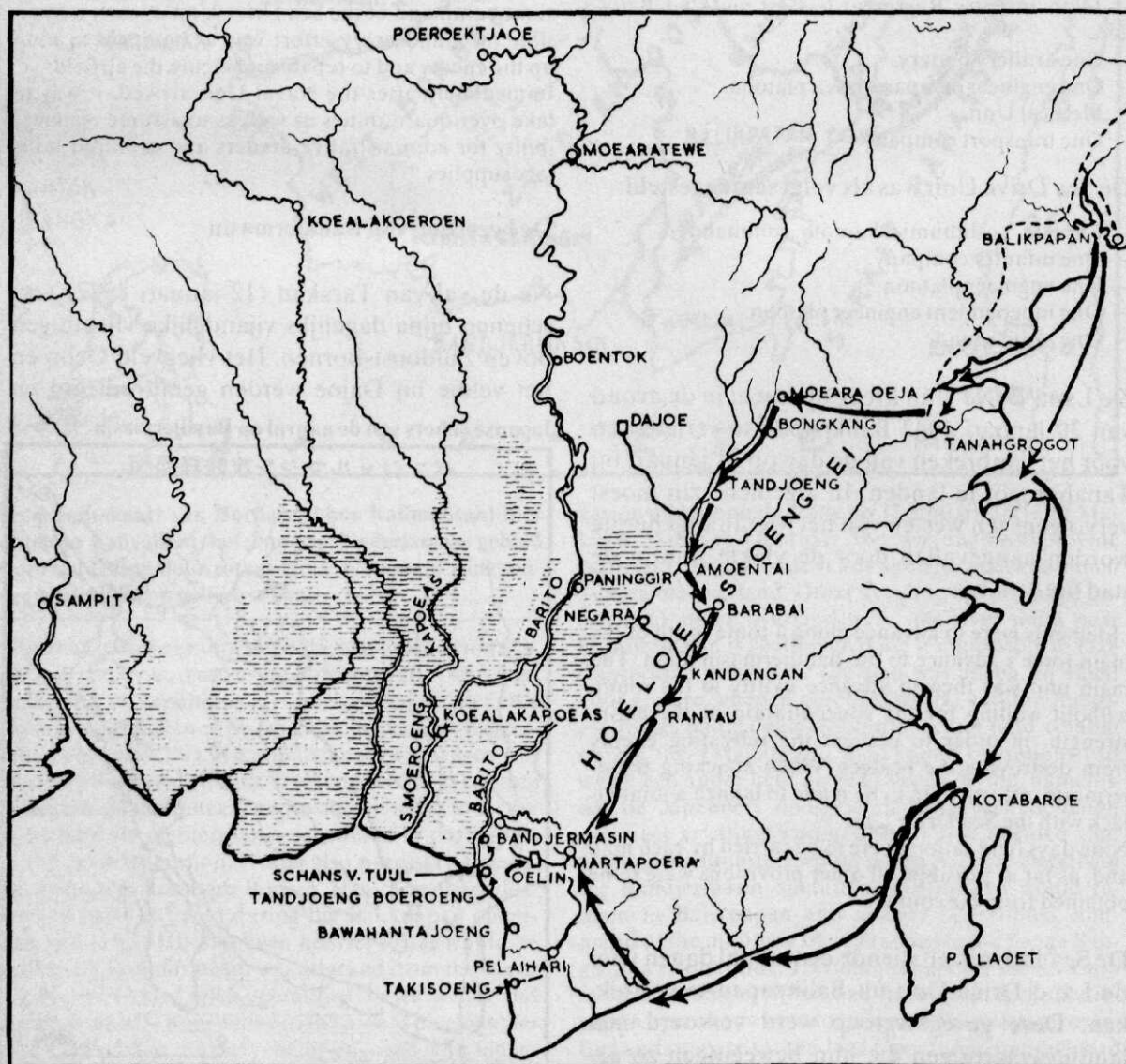

gebombardeerd. Een uit Java op de Barito gelande Catalina werd op 21 januari door een luchtaanval vernietigd. Op 27 januari (Van Heekeren noemt 28 januari, een document uit het archief kabinet gouverneur-generaal (SK 7/13) geeft 27 januari) kreeg Oelin een zware aanval waarbij zeven Glenn Martins van Vliegtuig Groep III werden vernield en twee beschadigd. De bommenwerpers waren op doorreis naar Samarinda II. De Lewismitrailleurs van Oelin konden natuurlijk niets tegen de luchtaanvallen

Schets van Bandjermasin en omgeving; de pijlen geven de opmars aan van Land Drive Unit en Sea Drive Unit, volgens Nederlandse gegevens (de Nederlandse visie op de door de Sea Drive Unit gevolgde route wijkt af van de Japanse mening terzake)

doen. Zij stonden opgesteld aan de noordzijde van de 1300 meter lange startbaan en moesten hun vuur zelfs zonder lichtspoorruit afgeven.

Na de landing van de Land Drive Unit trok eerste luitenant W. Michiels met zijn zestig man uit het vernielde Tanahgrogot terug. Evacuatie van inheemse soldatengezinnen uit Tanahgrogot was destijds verboden. Europese gezinnen mochten op eigen verantwoordelijkheid vertrekken. Michiels had daarom op ongeveer 20 km ten westen van Tanahgrogot een kamp laten inrichten en daar ook een voedselvoorraad opgeslagen. Tijdens de terugtocht ontstond paniek in het kamp. De vrouwen en kinderen trokken de militairen achterna en voegden zich bij hen.

Daarna deserteerde het grootste deel van het detachement. Bij aankomst in de omgeving van Tandjoeng stelde Michielsen de rest voor de keuze, hem te volgen of terug te gaan naar de gezinnen. Hij hield vijf man over, waarbij twee zieken. Na te hebben vernomen dat heel Nederlands-Indië had gecapituleerd, meldde de groep zich bij de Japanners in Tandjoeng.

Op 4 februari werd een aantal Japanners te Moeara Oeja waargenomen. In de loop van die dag liet Halkema de vernielingen te Tandjoeng, Amoentai en Barabai uitvoeren. De zich daar bevindende landwacht detachementen trokken zonder gevecht terug.

Na de vernieling van het vliegveld Dajoe viel luitenant W. M. J. van der Poel op Boentok terug. Van daaruit vroeg hij per radio nadere orders van de territoriaal commandant. Hij kreeg van de staf geen respons meer. Toen de bevolking meldde dat een Japanse afdeling Boentok naderde – overigens een onjuist bericht – deserterden de inheemse militairen en de veldpolitie. Van der Poel bleef met vijf man achter. Hij kwam in Poeroektjaoe aan en meldde zich na enkele omzwervingen op 14 maart bij de Japanners te Bandjermasin.

Op 7 februari versterkte Halkema de bezetting van Kandangan met twee brigades van Oelin onder bevel van eerste luitenant W. K. Remmert. Een karabijnmitrailleur was voor het garnizoen een zo bijzonder wapen dat de territoriaal commandant in zijn Memorie (SK 7/38) afzonderlijk aangaf: „elk versterkt met een km plus bediening”. De opdracht van Remmert luidde, de vijand (een sterkte van duizend man volgens de eigen berichten) langs de weg Kandangan-Martapoera te vertragen en zich daarna weer bij de bezetting van Oelin te voegen. Een brigade dienstplichtigen kreeg opdracht bij Martapoera in stelling te komen en de terugtrekkende afdeling Remmert op te vangen.

Opvallend bij de meeste acties in Nederlands-Indië, zowel te Bandjermasin als elders, is dat vrijwel geen enkele commandant een – zij het dan ook wanhopige – poging deed met geconcentreerde krachten de vijand aan te grijpen. Men werkte, zeker in de Buitengewesten, met zeer kleine eenheden en de krachten werden versnipperd. Al te hard mag men daarover niet oordelen: het „karabijn-en-klewang leger” was

niet in staat tot offensief optreden. Waar commandanten probeerden een tegenstoot te organiseren, mislukte dat door de vele deserties.

Luitenant Remmert kwam op 7 februari te ongeveer 11.30 in Kandangan aan en nam stelling bij kampong Angkinang ten noorden van Kandangan. Na uitvoering van de vernielingen te Kandangan trokken de detachementen Remmert en Scholte terug op Martapoera. In de omgeving van deze plaats werd stelling genomen ter beveiliging van het vliegveld Oelin.

In de avond van 8 februari meldde de gezaghebber van Rantau dat het schip Bintang met gedoofde lichten in de richting van Bandjermasin was gepasseerd. Men achtte het niet uitgesloten dat zich aan boord Japanners bevonden. Halkema in zijn *Memorie* (SK 7/38):

„Na ontvangst van dit bericht werden een brigade dienstplichtigen en twee brigades van de stadswacht Bandjermasin, waarbij een mitrailleur en een km van het detachement Oelin, in drie stoombarkassen, onder commando van kapitein Van Epen in de richting van Negara gezonden met opdracht de vijand te belleten per Bintang Bandjermasin aan te vallen. Daarna moest op Oelin worden teruggetrokken.”

Na de algehele capitulatie kreeg kapitein J. H. van Epen opdracht contact met de Japanners te zoeken. Hij bereikte met luitenant Van der Poel op 14 maart Bandjermasin. Van Epen werd vervolgens door de Japanners aangewezen als gids te dienen bij het ophalen van gouverneur Haga die zich te Poeroektjaoe bevond.

Te circa 22.00 op 8 februari gaf luitenant-kolonel Halkema opdracht tot het uitvoeren van de vernielingen te Bandjermasin en Pelaihari.

In Bandoeng kreeg ondertussen de eerder genoemde majoor b.d. A. Doup op 6 februari te horen dat hij als reserve luitenant-kolonel in actieve dienst zou worden hersteld en was benoemd tot territoriaal commandant van de Zuidooster-Afdeling als opvolger van luitenant-kolonel Halkema. In een brief, van mei 1946 (SK 7/36), beschreef hij later hoe op die 6e februari een onderhoud plaatsvond met de legercommandant, luitenant-generaal H. ter Poorten.

„Generaal Ter Poorten deelde mij mede dat hij besloten had overste Halkema van zijn commando te ontheffen uit overwegingen diens gezondheidstoestand betreffende en zijn minder goede samenwerking met

het Civiel Bestuur. Zijne Excellentie had ook de indruk gekregen dat Halkema de laatste tijd inderdaad moe en nerveus was geworden, dat hij spoken bij daglicht zag (namelijk infiltrerende Japanners) en de neiging had om overhaast vernielingen van bedrijven en installaties te bewerkstelligen. Zijne Excellentie had een persoon nodig van wie rust en kalmte uit zou kunnen gaan op de burgerij en had gemeend mij voor dit commando aan te wijzen, mede in verband met een in het gewest te voeren guerrillaoorlog. Ik had twee à drie dagen de tijd om het commando van de overste Halkema over te nemen. De finesses van mijn opdracht zou ik straks ontvangen van de Chef Generale Staf (generaal-majoor R. Bakkers, JN). Generaal Ter Poorten drukte mij op het hart niet te vroegtijdig over te gaan tot het uitvoeren van de vernielingen."

Per vliegtuig vertrok luitenant-kolonel Doup op 8 februari van Soerabaja.

„Ik zou bij aankomst Bandjermasin direct een aanvang nemen met de overname van het commando van de luitenant-kolonel Halkema. Onderluitenant Onyx (de piloot, JN) zou, na mij op het vliegveld Oelin te hebben afgezet, doorvliegen naar Samarinda II, aldaar uit- en inladen, terugvliegen naar Oelin en luitenant-kolonel Halkema meenemen naar Bandoeng. Voor de overname van het commando had ik slechts drie uren de tijd (. . .) Om 01.00 uur (op 9 februari, JN) bereikten wij de kust van Borneo en zagen al direct een grote brand, ik meen bij de monding van de Barito. Toen het vliegtuig boven het land vloog, waren meerdere grote en kleine branden zichtbaar (. . .) Het vliegtuig cirkelde boven en om de branden terwijl de radiotelegrafist als maar pogingen in het werk stelde om radiografisch contact met de grond te verkrijgen (. . .) Zou u toch geen pogingen doen om te landen, vroeg ik de piloot. Hij antwoordde: Hoe kan ik nu landen als er geen contact met de grond is en ik niet weet wat daar gebeurt. Hij cirkelde nog enige keren rond, de radiotelegrafist gaf tenslotte zijn pogingen op en Onyx vloog in de richting Samarinda II. Ik zal u maar in Samarinda II afzetten, zei hij."

Bij de vernieling van Bandjermasin, die in de late avond van 8 februari begon, was ook het radiostation vernietigd waarmee de te Oelin landende toestellen contact moesten opnemen. Doup keerde van Samarinda II naar Java terug en kwam ter beschikking van de Inspecteur der Infanterie.

Volgens de verklaringen van eerste luitenant H. G. J. de Leeuw wilde luitenant-kolonel Halkema aanvankelijk al in de nacht van 4 op 5 februari met de territoriale staf naar Poeroektjaoe vertrekken.

„Na enige telegrammenwisseling vraagt overste Halkema ontheffing van zijn commando. Hij zal worden

vervangen door luitenant-kolonel Doup, die in de nacht van 8 op 9 februari per Lodestar zal arriveren." (SK 7/38)

In verband met de commandowisseling werd het vertrek van de staf uitgesteld. Op 8 februari om 22.00 begaf de territoriaal commandant zich naar Oelin om zijn opvolger op te vangen. Ondertussen had een deel van zijn staf zich ingescheept op de Irene en de Otto. Halkema in zijn *Memorie*:

„Voor het verlaten van Bandjermasin werden de volgende maatregelen getroffen:

- a. De territoriale staf kreeg opdracht zich in de schepen op de twee daarvoor gereedliggende vaartuigen, waarvan een tevens bestemd was voor hospitaalschip en op te stomen naar de Schans van Tuyl (samenvloeiing van de Martapoerarivier en Soengei Barito), alwaar nadere orders moesten worden afgewacht.
- b. De havenmeester van Bandjermasin kreeg opdracht om een stoombarkas te dirigeren naar Taki-soeng (een kustplaats ten zuiden van Bandjermasin en per auto bereikbaar via Pelaihari), alwaar dat vaartuig ter beschikking zou komen van de territoriaal commandant."

De gouverneur werd geadviseerd zo snel mogelijk te vertrekken. Hij deelde mee dat hij pas om 23.30 Bandjermasin kon verlaten. Waarschijnlijk zijn de vernielingen omstreeks deze tijd begonnen. Haga kwam in Poeroektjaoe aan.

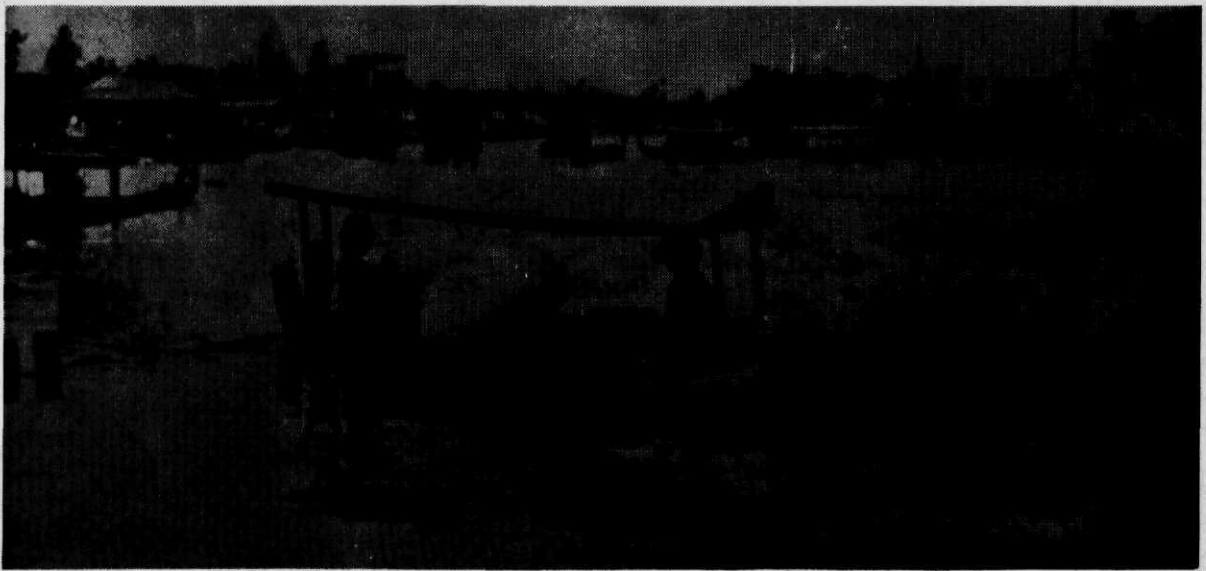
Na aankomst te Oelin hoorde Halkema motorgeronk boven het vliegveld. Het toestel vertrok zonder te landen en hij besloot naar Takisoeng te rijden. Op 9 februari kwam hij daarna bij de monding van de Barito aan.

„In de avond verscheen het ss Borsumij aan de monding van de Barito met de rest van de staf. Besloten werd om naar Kotawaringin te stomen. Te 19.00 vertrokken."

Luitenant De Leeuw vermeldde (SK 7/38):

(De staf) „ . . . was verontrust door het lange uitblijven van de territoriaal commandant en de berichten aangaande de naderende vijand. Zij had daarom de aankomst van de Borsumij-stomer aangegepen om de hekwieler (bestemd om met de staf en de nieuwe commandant naar het guerrillagegebied te vertrekken, JN) te laten zinken met de aan boord aanwezige radioapparatuur, waarmee een laatste telegram aan Commandant Leger werd gezonden, en over te schepen (op de Borsumij)."

Aangekomen in de monding van de Kapoeas, kreeg de Borsumij een telegram van Bandoeng

met opdracht naar Kotawaringin te varen en daar nadere orders af te wachten. Na aankomst aldaar vertrok Halkema op 12 februari per vliegtuig naar Java. De infanteristen bleven onder bevel van kapitein W. C. A. van Beek achter ter versterking van de vliegveldbezetting.

Volgens de Japanse bron (SK 7/39) verliep de operatie tegen Bandjermasin als volgt.

„The Land Drive Unit left Balikpapan on the evening of 30 January and landed at Tanahgrogot without opposition before daybreak on the 31st. As there were no roads or bridges through the jungle, simple bridges had to be built to enable the unit to cross the deep ravines. The area was infected with mosquitoes and landleeches and the terrain was very steep. One by one the vehicles were left behind (men had ook 600 fietsen meegenomen; in dit geval wist men opnieuw niet „alles”, JN) until at the end of the march one of the 600 bicycles remained. Emerging from the jungle the troops encountered some enemy troops marching north. After a brief engagement these troops were repulsed, but our officers and men, due to the forced march, were worn out and pursuit was slow. As the unit progressed however the natives cooperated more freely (de bewoners van de Hoeloe Soengei stonden bekend om hun weinig pro-Nederlandse gezindheid, JN). Vehicles and provisions were supplied locally and the unit recovered its strength.

At 0900 on 10 February the Martapoera airfield (Oelin, JN) was captured by the advance forces with the engineer company. By the evening of the 10th, with the arrival of the main force and the Sea Drive Unit, Bandjermasin was completely occupied (Van Heekeren beschrijft hoe burgemeester R. Mulder en een aantal anderen bij de Coenbrug werden neergeschoten, JN). The enemy had dispersed in all directions

**Een foto van zo'n halve eeuw geleden van de Martapoera-
rivier te Bandjermasin, met op de achtergrond de
Coenbrug; bij deze brug werden op 10 februari 1942
burgemeester R. Mulder en een aantal andere Neder-
landers door de Japanners doodgeschoten, waarna de
lijken in de rivier werden geschopt**

and there was no fighting. During the operation 80 percent of the men were stricken with malaria and nine were killed or died from sickness. The distance travelled by landroutes was approximately 400 kilometres and the distance through the jungle approximately 100 kilometres.”

De Sea Drive Unit vertrok in de avond van 27 januari uit Balikpapan.

„The craft moved only at night and were concentrated at the mouths of the rivers, camouflaged with mangrove branches during the day. Radio silence was maintained at all times. One naval officer was attached to the unit as a pilot. The surprise attack on Kotabaroe (er was geen Nederlands garnizoen, JN) was successfully carried out. Very little opposition was encountered and a large quantity of military supplies and provisions was captured. The unit landed at a point approximately 80 kilometres of Bandjermasin on 8 February and advanced overland without opposition to the airfield. As the Land Drive Unit had already dispersed the enemy, there was no fighting after the Sea Drive Unit had reached the Martapoera airfield on 10 February. This movement helped the unit to gain selfconfidence in long distance sea manoeuvres.”

Het vliegveld Oelin

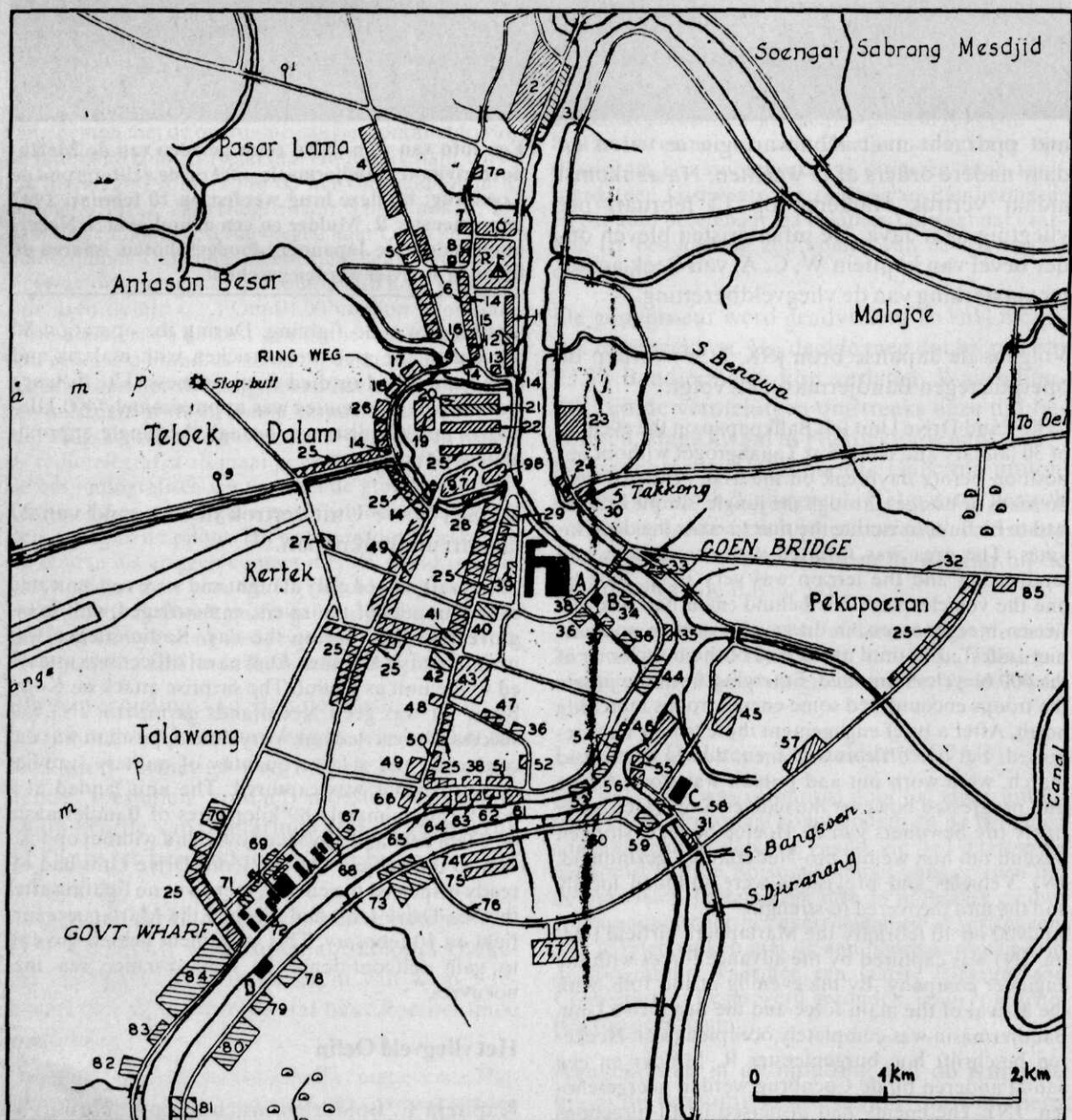
Kapitein F. Bolderhey wachtte op 9 februari af

of het toestel met de nieuwe territoriaal commandant alsnog zou verschijnen. Daarna besloot hij het veld te vernielen en te vertrekken. In de avond van 9 februari was hij met prauwen onderweg naar Koeala Kapoeas. Een guerrilla bleek onuitvoerbaar wegens de houding van de bevolking en de vele deserties. Bolderhey besloot naar Java uit te wijken. Met een scheepje van ongeveer 17 meter, beladen met 180 burgers (mannen en vrouwen) en militairen vertrok hij op 11 februari. Na zes dagen kwam hij, waar- schijnlijk op 18 februari, op Madoera aan.

Het vliegveld Kotawaringin

Van Heekeren geeft in zijn eerder genoemde boek vele bijzonderheden over de dagelijkse gebeurtenissen aldaar.

Van 19 februari af kwamen de restanten van 2/15 Punjab te Kotawaringin binnen. Dit bataljon, onder bevel van luitenant-kolonel M. C. Lane (MC), was afkomstig van Miri en Kuching (Brits Noord-Borneo). Na de lange zwerftocht door de jungle was de eenheid volledig uitgeput. De Britsindische troepen werden ingeschakeld

bij de verdediging van het vliegveld. Op 24 februari kwam een schip met voorraden aan, waardoor de voedselpositie beter werd.

De bezetting van Kotawaringin heeft geen acties gevoerd en voldeed aan het bevel van 8 maart 1942. Op 9 maart te 07.45 zond de NIROM (Nederlands-Indische Radio Omroep) het bevel voor de algehele capitulatie uit.

Het duurde tot eind maart/begin april voor de Japanners te Kotawaringin verschenen en de bezetting als krijgsgevangene werd afgevoerd.

De nasleep van het drama Bandjermasin

Sprekende over de hedendaagse defensiepolitiek zei oud-minister van defensie ir. H. Vredeling in *Elseviers Magazine* van 11 april 1981 ten aanzien van de Nederlandse mentaliteit: „Zij is inherent aan een karakteristiek uit de geschiedenis: verwaarlozing van de defensie als het goed ging en geroep van schande als de tijden moeilijk werden. Dan riep iedereen dat men de defensie had verwaarloosd.” Die woorden hebben uiteraard niet alleen betrekking op materiële verwaarlozing.

◁ **Plattegrond van Bandjermasin, afkomstig uit de „Military study of Bandjermasin and surroundings” (NEFIS-publ., 16 maart 1945)**

Nr 19 was tijdens de oorlog het interneringskamp voor Nederlandse vrouwen en kinderen; nr 20 het krijgsgevangenenkamp van 2/15 Punjab; nr 21 het interneringskamp voor Nederlandse mannen; nr 22 is de vroegere kazerne van het KNIL, tijdens de vernieling van Bandjermasin gedeeltelijk verwoest; A is Hotel Bandjermasin

Na de oorlog werd luitenant-kolonel F. H. Halkema, die overigens ongetwijfeld fouten heeft gemaakt, het slachtoffer van de schanderoepers. Het HMG veroordeelde hem bij sententie van 30 september 1948 tot een jaar gevangenisstraf wegens het eigendunkelijk verlaten van een onder zijn bevelen staande plaats (art 84 WvMS). Zoals men weet staat op dat misdrijf de doodstraf, levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van ten hoogste 20 jaar. Halkema's betrekkelijk lichte straf werd, na gratieverzoek, bij Regeeringsbesluit no 16 van 23 februari 1949 omgezet in een straf van drie maanden.

Luitenant-generaal H. ter Poorten toonde begrip in zijn persoonlijke brief van 9 november 1949 (SK 7/29):

„U had als gewestelijk militair commandant geen „plaats” te verdedigen doch uw gewest en het werd geheel aan u overgelaten hoe u de verdediging zou voeren — een en ander natuurlijk met inachtnaam van de door of namens mij gegeven richtlijnen — (. . .) Dat u Oelin verliet om u naar Kotawaringin te begeven, kon dus zeer wel de juiste beslissing zijn geweest (bovendien werd onderweg daarheen, zoals hiervoor verhaald, door Bandoeng zelf ook opdracht gegeven, JN). Niemand verwachtte van u dat u met een handjevol brave inheemse soldaten, die in andere gewesten reeds bij hele secties waren gedeserteerd, enige Japanse stootdivisies zou verslaan en vernietigen . . .”

Mr. P. E. van Drimmelen legde terecht de vinger op de wonde plek toen hij, in zijn pleidooi voor het HMG (SK 7/29), stelde:

„Niet de overste Halkema heeft schuld aan het verloren gaan van het gebied rond Bandjermasin, doch uitsluitend het hele Nederlandse volk.”

Maandelijks wordt de Militaire Spectator toegezonden aan alle leden van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap.

Ten einde de toezending aan thans nog actief dienende officieren van Land- en Luchtmacht, tevens lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden verzocht de ledenadministratie van de Koninklijke Vereniging (Karel Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk) in voorkomend geval ter zake in te lichten.